

УДК 35.1

А. М. МУЧНИК, П. В. ВОРОНА

**РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ФОРМУВАННІ
ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ
(УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ МЕХАНІЗМУ ВПЛИВУ ГРОМАДСЬКОСТІ НА
ПУБЛІЧНУ ВЛАДУ)**

Розкрито роль засобів масової інформації на органи державної влади та місцевого самоврядування, на формування суспільної відкритості їх діяльності. Акцентовано увагу на особливостях мас-медіа як четвертої влади громадянського суспільства, що має великий вплив на український електорат.

In stat'e raskryvaetsya role of sredstv massovoy informacii on organy gosudarstvennoy vlasti I mestnogo samoupravleniya, on formirovanie obschestvennoy otkritosti ikh deyatel'nosti. Akcentiruetsya of vnimanie on osobenostyakh the masses-media, kak chetvertoy vlasti grazhdanskogo obschestva, chto imeet bol'shoe vliyanie on an ukrainiy electorate.

Ключові слова: засоби масової інформації, комунікативний процес, депутати, органи державної влади, місцеве самоврядування, електорат, інформація.

Цивілізаційний процес породжує суспільну відкритість, тому в політичній системі сучасного демократичного суспільства дедалі важливішу роль відіграють засоби масової інформації, які цю ж відкритість і гласність й забезпечують. Під ЗМІ розуміють друковані періодичні видання, телерадіопроекти, кінодокументалістику, інформаційні агентства, Інтернет, інші періодичні форми публічного розповсюдження масової інформації. Тому ЗМІ є виразником інтересів суспільства, думок і прагнень різних соціальних груп, категорій, окремих особистостей. Зрозуміло, що діяльність засобів масової інформації має важливі суспільно-політичні наслідки, оскільки характер масової інформації адресований аудиторії, визначає значною мірою її ставлення до дійсності і напрям соціальних акцій. В основі громадської участі лежить інформування: з одного боку, громадянин має бути поінформованим, а з іншого – вільний доступ до відкритої інформації щодо процесів підготовки та ухвалення рішень, а також їх втілення в життя – одна з найважливіших передумов забезпечення прозорості та підзвітності органів влади на різних рівнях [8, с. 55]. Розглянемо роль та особливості впливу засобів масової інформації на формування політичної системи країни.

Дослідження ролі засобів масової інформації в політичній системі є актуальним і всебічно висвітлено у спеціальній літературі. За загальним визнанням дослідників В. Бебика, В. Лісничого, В. Лугового, В. Мартиненка, І. Поліщука, Ю. Свеженцевої, К. Сафіуліної, С. Телешуна, В. Шевченка [1; 4], засоби масової інформації не тільки інформують, повідомляють новини, а й пропагують певні ідеї, погляди, вчення,

політичні програми і тим самим беруть участь у соціальному управлінні, забезпечують владі інформаційний супровід. Шляхом формування громадської думки та вироблення певних установок вони спонукають людину до тих чи інших учинків. ЗМІ як спосіб масового зв'язку між тими, хто управляє, і тими, хто є об'єктом управління, тобто громадянами того чи іншого суспільства, доводять не тільки оперативну, а й офіційну інформацію – закони, розпорядження, укази тощо. Цим самим вони передають волю влади, її вимоги. Разом із тим ЗМІ є видом зворотного зв'язку. Вони акумулюють думки, прагнення, судження людей практично з усіх сфер життя громади – це своєрідний і нічим не зрівняний барометр громадської думки.

У демократичному суспільстві засоби масової інформації є компонентами політичної системи поряд із парламентом, виконавчою владою, незалежним судом. Їх навіть називають “четвертою владою” – не в розумінні “четверта державна”, а в розумінні “влада громадянського суспільства” [3]. Хоча це і образний чи метафоричний вислів, але він свідчить, що преса – це влада своєрідна. Вона не є владою у прямому значенні слова, тобто не є аналогічною з державним інститутом. Ця своєрідність насамперед у тому, що ЗМІ не можуть приймати рішень, наказувати, зобов'язувати, притягати до відповідальності. ЗМІ здійснюють свою політичну, управлінську роль у політичній системі шляхом обговорення, підтримки, критики й осуду різних політичних програм, платформ, ідей і пропозицій окремих осіб, громадських формувань, політичних партій, фракцій й донесення позицій опозиційних партій до електорату та роль своєрідного громадського контролю і розголосу його результатів [4, с. 138–139].

Отже, основні функції мас-медіа в ліберально-демократичному суспільстві такі: контроль за владою, тиск на владу, установлення взаємин та довіри між владою й суспільством. Утім, в авторитарно-тоталітарних режимах, де ідеологія та преса одержавлені, засоби масової інформації дійсно є лише інструментом державної (чи партійно-державної) влади: “Газета – не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, але також і колективний організатор [6]”.

Загальна кількість часописів України за останні роки зросла в кілька разів. У 1996 р. було 5325 зареєстрованих видань, з них – 3953 газети і 1025 журналів. Станом на 2004 р. в Україні зареєстровано 20 903 періодичних видань. 8859 від цієї кількості – видання загальнодержавної сфери розповсюдження (3427 газет, 4073 журнали), 12 044 – місцевої сфери. Постійно розширюється також мережа теле- та радіоканалів. Здійснення функцій ЗМІ пов'язане не стільки з їх кількістю, скільки з їх незалежністю. З цього приводу зауважимо, що серед періодичних видань загальнодержавної сфери розповсюдження лише близько 5 % засновано державними органами влади або органами місцевого самоврядування; частка недержавного сектора телебачення і радіомовлення в медійному просторі України перевищує 96 %, і тільки 4 % належать державним мовникам. Високими темпами в Україні, як і в усьому світові, розвивається найсучасніший засіб масової інформації – Інтернет. У 2005 р. ним регулярно користувалось 18 % громадян країни, і лише за рік ця цифра зросла вдвічі [1, с. 172–173].

Будь-яка незалежно від характеру влада не в змозі існувати і залишається нестабільною без постійного діалогу між виборцями і управлінцями як місцевого

самоврядування, так і державної влади. Подібні твердження справджуються насамперед для демократичних режимів, що, за самою своєю суттю, мають потребу в постійному спілкуванні між певною частиною суспільства і тими, кого вони представляють. Такий діалог можна визначити як комунікативний процес, що впливає на характер відносин між представниками влади і виконавцями. У тій або іншій формі подібний діалог існує за недемократичних режимів і покликаний гарантувати визнання панування діючої влади. Так чи інакше і за демократичних, і за недемократичних режимів засоби масової інформації складають один з найважливіших компонентів у взаємодії між керуючою і керованою сторонами та найважливіший елемент громадянського суспільства.

Усі політичні процеси, і в першу чергу демократичні, можна розглядати як двосторонні процеси обміну інформацією: виборці передають своїм обранцям свої побажання, вимоги, думки і висловлюють підтримку, а обрані ними представники приймають ці “послання”, засвоюють, переробляють і створюють уже свої власні у формі декларацій та політичних рішень.

Вивчаючи політичну роль засобів масової інформації, необхідно розрізнити періоди виборчих кампаній, коли зростає інтенсивність використання мас-медіа політичними структурами і часом між виборами, коли у відносинах між двома інститутами панує відносний спокій [7, с. 25].

У ході виборчих кампаній політичні структури широко користуються засобами масової інформації, насамперед з метою передвиборчої агітації. Одночасно вони прагнуть жорсткіше контролювати різного роду інформацію. Це прагнення цілком зрозуміле, оскільки публікації в засобах масової інформації можуть прямо вплинути на результати виборів.

Передвиборча агітація в останні роки набула надзвичайної політичної й інформаційної важливості. Дедалі більш різноманітними стають і самі засоби інформації. Засоби міжособистісної комунікації, що слугували цілям передвиборчої пропаганди в перші роки після державотворення, поступилися місцем засобам масової інформації.

Оскільки велика частина виборців визначає свої електоральні переваги ще до початку виборчої кампанії, особливо важливою стає роль засобів масової інформації в період між виборами. У цей час політики вільні від необхідності забезпечувати постійну підтримку виборців, а контроль над засобами масової інформації значно слабшає порівняно з періодом виборів. При цьому змінюється і співвідношення й функції засобів масової інформації – їхній вплив виявляється в інших сферах: задоволенні комунікативних потреб населення, формуванні “суспільного порядку денного”, створення образу політичної реальності.

Політичний вплив засобів інформації полягає в їхній здатності задовольняти комунікативні потреби населення. Чим цінніша інформація, надана мас-медіа, тим більшого значення набуває засіб масової інформації, підсилюються їхні політичні позиції, поглиблюється залежність від них “споживачів”. Це положення виведене з теоретичної концепції “задоволення потреб”, яка стверджує, що різні моделі сприйняття і використання засобів масової інформації формуються відповідно до комунікативних потреб населення і того, як воно оцінює здатність мас-медіа

задовольняти їхні запити.

Соціологічні дослідження стверджують: психологічна сприйнятливість українського суспільства та українських політиків досить висока [5; 7]. Неформальний обмін інформацією між представниками різних політичних структур і журналістами слугує важливим комунікативним каналом, тому що журналісти не тільки одержують робочий матеріал від політичних діячів, але й, у свою чергу, забезпечують їх інформацією, добутою з інших джерел.

Багато політиків-початківців змушені “загравати” з журналістами, щоб домогтися уваги преси або телебачення, а за відсутності альтернативних джерел інформації змушені спиратися на відомості, отримані від “своїх” журналістів. Політичний діяч мусить боротися за своїх прихильників. Коли засоби масової інформації часто звертають увагу на певного кандидата, то це може забезпечити йому суспільне визнання, що, зрештою, вплине як на результати виборів, так і на його політичний статус. Рецепт загальновідомий: чим частіше претендент на яку-небудь посаду з’являється на телеекрані, тим більше в нього шансів бути обраним, тому політики з потроєною енергією прагнуть стати перед мікрофонами і телекамерами [2].

Варто відзначити, що, незважаючи на постійне збільшення каналів трансляції, політичні діячі повинні докладати певних зусиль, щоб домогтися представництва на телебаченні. Виникнення нових каналів підвищило ймовірність появи того чи іншого політика на телеекрані, але, на відміну від досвіду минулих років, для створення привабливого іміджу йому необхідно брати участь у передачах не одного, а декількох телеканалів і найбільш рейтингових. Звідси випливає, що залежність політичних діячів від окремих засобів інформації невелика, а в цілому вона досить серйозна.

В останні роки у процесі задоволення комунікативних потреб населення намітилася така тенденція, як готовність політичних діячів поводитися відповідно до установок різних засобів масової інформації (велика частина депутатів з’являється в будь-яких програмах телебачення, дає інтерв’ю за першої ж нагоди, говорить і поводить відповідно до побажань журналістів, і все це тільки заради того, щоб їм був гарантований екранний час або газетна площа).

Український електорат дуже чутливий до матеріалів, представлених у засобах масової інформації, особливо на радіо і телебаченні, адже “у більшості випадків мас-медіа не можуть диктувати людям, що думати, хоча вони вміло підказують їм, про що думати”. Очевидно, гострота реагування політичних структур на виступи засобів масової інформації співвідноситься в першу чергу з високою оцінкою їхньої здатності впливати на суспільну думку. Чим ширша сфера дії засобів масової інформації, тим більший вплив їм приписується і тим наполегливіше політичні структури прагнуть контролювати мас-медіа. І навпаки, чим вужче поле діяльності інформаційних засобів, тим слабша потреба реагувати на них з боку політичних структур. З точки зору засобів масової інформації, віра в їхню силу надзвичайно велика, але вплив засобів масової інформації на формування порядку денного суспільства відносно невеликий.

У рамках розглянутої концепції спроби контролю за інформацією (цензури)

можна розглядати як протистояння груп, що представляють інтереси різних політичних сил, з одного боку, і засобів інформації – з іншого, за визначення тематики суспільних дискусій. Картина стає особливо складною, коли відкриваються внутрішні розбіжності в самій політичній структурі з приводу того, яку інформацію допустити або не допустити до публікації. У цьому випадку засоби масової інформації іноді виявляються в центрі боротьби між різними групами інтересів і перетворюються в мішень для критичних стріл з боку груп, що програли. Варто враховувати те, що критика на адресу засобів масової інформації не завжди стосується суті справи. Найчастіше причина критичних виступів пов'язана з невдачею певних політичних фігур у торгах за встановлення ключових тем “порядку денного” суспільства.

Пряма трансляція з Верховної Ради тільки підкреслює і збільшує наслідки втручання засобів масової інформації в порядок роботи даного представницького органу. У цьому відношенні Україна не відрізняється від західних демократій, де прийнято транслювати по телебаченню парламентські дискусії. Такі передачі зменшують політичний тиск на канали трансляції ще й тому, що кожному депутатові надається рівна можливість з'явитися на екранах телевізорів. Таким чином, сьогодні немає нічого дивного в тому, що багато депутатів мають звичай просити слова, аби з'явитися на екрані.

Беручи до уваги те, що мас-медіа забезпечують суспільство здебільшого інформацією про політичні структури, неважко зрозуміти, що саме вони формують уявлення про ці структури, іншими словами, створюють “образ політичної реальності”. Якщо говорити образно, то засоби масової інформації малюють “картини в головах глядачів”. Незалежно від того, відповідають ці картини реальності або є оманливими, сам факт їхнього впливу на суспільну думку не викликає сумніву. Яка ж політична реальність і форма засобів масової інформації? В Україні, як і в безлічі інших країн світу, відбувається процес “деромантизації” політичних структур. Урядові органи вже не настільки віддалені від суспільства дистанцією недосяжності, як раніше, і не мають беззастережний авторитет та привілей усемогутності. Засоби масової інформації зривають з політичних лідерів урочисті покрови і роблять їх об'єктом всенародного обговорення. Верховна Рада, що раніше вважалася найбільш шановним інститутом України, постала перед суспільством, як гніздо інтриг і підступу. У свідомості суспільства виникла якась нова політична реальність, безумовно, менш приваблива, ніж колись.

Зростаюча присутність на політичній арені засобів масової інформації дає суспільству все більш різноманітні можливості стежити за подіями, що відбуваються. Прийняття рішень, що впливають на долю кожного громадянина, вже не є перевагою невеликої групи політиків. Діяльність засобів масової інформації дозволяє суспільству з близької відстані спостерігати за дискусіями у парламенті, засіданнями уряду або взаєминами між різними секторами економіки. Подібні спостереження формують відношення причетності кожного члена суспільства до поточного політичного процесу. Крім того, засоби масової інформації слугують агентами соціалізації, адже саме вони знайомлять громадян з нормами і принципами демократичного ладу. Оприлюднення засобами масової інформації всіх фактів, що стосується діяльності політичних структур, знімає з політичних процесів не тільки

ореол святості, але і статус надмірної таємності. Відзначена тенденція призводить до змін у характері діяльності уряду, руйнує традиційну дипломатію і підриває сформовану систему статусів.

Тому, на нашу думку, для формування у громадян політичної та правової культури про політичні процеси необхідний постійний потік інформації про політичні процеси, вона стає доступною для суспільства з низки причин:

1) Внутрішня конкуренція між засобами масової інформації, коли постійно кожен із них співпрацює з політичними структурами з метою одержання ексклюзивної інформації породжує інформованість.

2) Внутрішні розбіжності і напруга в політичних структурах, нездатність регулюючих механізмів послабити їх перетворюють засоби масової інформації на альтернативні канали рішення внутрішньоструктурних конфліктів. Відомі випадки, коли внутрішньопартійні і навіть внутрішньоурядові розбіжності вирішуються завдяки впливу засобів масової інформації, оскільки учасники не можуть прийти до позитивного вирішення проблеми в рамках існуючих процедур.

3) Розвиток нових технологій, насамперед у сфері теле- чи радіомовлення дозволяє вести багато передач у прямому ефірі. Засоби масової інформації стають сценою, на якій розгортається політична дія. Ці нові “арени” впливають на самі події. Крім того, засоби масової інформації можуть навіть поглибити існуюче політичне суперництво, тому що в ході репортажу іноді перебільшується гострота конфлікту, підсилюється його драматизм, задля того, щоб матеріал був більш цікавим для глядача чи слухача. Надлишок інформації, що отримується громадянами, утруднює процес сприйняття реальних подій і може призвести їх до викривлення та до несподіваних результатів. Наприклад, наслідком надлишкової уваги до конфліктів у політичних структурах може стати реакція у вигляді негативної оцінки демократії в цілому, що не виключає виникнення сумнівів у доцільності, або висновку про доцільність заміни демократії іншою системою влади (не виключаючи тоталітарної), що гарантує стабільність і безконфліктний розвиток. Мас-медіа часто у свідомості політиків також можуть створити перекручену картину, особливо якщо в того або іншого політичного діяча немає додаткових джерел інформації: на телеекрані будь-який суспільний або політичний протест виглядає значно більш гострим, ніж насправді.

Як висновок, засоби масової інформації – один з головних засобів впливу діючої влади на формування громадської думки – специфічного стану суспільної свідомості, який містить приховане чи реальне ставлення різних соціальних спільностей до події, фактів або процесів соціальної дійсності, включаючи політичну діяльність. Громадська думка фіксує насамперед сприйняття дійсності через призму масової свідомості. У ній віддзеркалюються як спільні, так і специфічні інтереси класів, національних, професійних, духовних та інших спільностей, у цілому суб’єктів політичного процесу. Громадська думка як політичний інститут бере участь у здійсненні влади. Це важливий механізм прийняття політичних рішень на всіх рівнях [5].

Оскільки громадська думка виступає знаряддям політики, то її формування є сферою боротьби за владу, яка і формує політичну систему. Крім того в демократичному суспільстві засоби масової інформації забезпечують важливі

права громадян: право на отримання інформації; право на свободу висловлювати думку та ідеї. Вони дозволяють громадянину, що входить до складу меншості (опозиції), висловлювати свою думку. У демократичній державі право приймати рішення має більшість, тому публічна дискусія дає можливість висловитися приватним особам та організованій меншості, опозиційним партіям – усім тим, хто думає по-іншому, ніж більшість – і опосередковано чи безпосередньо впливати на формування рішення. Вони можуть критикувати більшість, що знаходиться при владі, і переконувати слухачів і читачів у правдивості власних тверджень. А це є ефективним інструментом механізму демократичного правління, який безпосередньо впливає на формування типу політичної системи.

Література:

1. *Аляєв Г. Є.* Політологія / Г. Є. Аляєв. – Полтава : АСМІ, 2008. – 250 с.
2. *Барбур Иен.* Этика в век технологии / Иен Барбур. – Библия Богосл. ин-т. св. апост. Андрея. – М., 2001. – 300 с.
3. *Басовский Л. Е.* Маркетинг / Л. Е. Басовский. – М. : ИНФРА, 1999. – 285 с.
4. *Ворона П. В.* Місцеве самоврядування і політичні партії в Україні: [монографія] / П. В. Ворона. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2008. – 184 с.
5. *Крысько В. Г.* Словарь-справочник по социальной психологии / В. Г. Крысько. – СПб. : ПИТЕР, 2003. – 180 с.
6. Матеріали з’їзду комуністів-депутатів рад України // за ред. П. Симоненка. – К. : Преса України, 2001. – 42 с.
7. *Мучник А. М.* Засоби масової інформації і політика / А. М. Мучник // Інноваційний розвиток середовища життєдіяльності людини : V Всеукраїнська наук.-практ. конф., 24-25 квітня 2008 р. – Полтава : ШПЕП, 2008. – 113 с.
8. *Форми та методи залучення громадськості : [навчальний посібник] / Ін-т громадянського суспільства ; за заг. ред. В. Артеменка. – К. : ІКЦ “Леста”, 2007. – 240 с.*

Надійшла до редколегії 05.10.2009 р.